

Silvano Cavazza

BONOMO, VERGERIJ, TRUBAR

1.

Devetindvajsetega junija 1586 je teolog iz Tübingena Jakob Andreae v mestu Derendingen opravil svečani govor na pogrebni slovesnosti za Primoža Trubarja, ki je preminul dan pred tem, star oseminsedemdeset let. Govor, ki so ga takoj zatem natisnili v izvirnem nemškem jeziku, dve leti kasneje pa še v slovenščini, se je začel s spominom na Pietra Bonoma, tržaškega škofa, ki je Kranjca zelo cenil in mu je bil že od njegove mladosti zelo naklonjen (*lieb und werth*). Poleg tega naj bi Trubarja kot pravi sobrat (*Mitbruder*) v krščanstvu vse življenje podpiral in ščitil pred različnimi sovražniki.

Kdo ve, če je med navzočimi z izjemo ozkega kroga sorodnikov, družinskih prijateljev in sodelavcev pokojnika, kdo pred tem že slišal za prelata iz Trsta ali pa za mesto, v katerem je bil ta skorajda pol stoletja duhovni vodja. Bonomo je umrl leta 1546 in Trst je bil za njegovega časa gotovo precej odmaknjen od dogodkov, ki so zaznamovali luteranski Württemberg v osemdesetih let šestnajstega stoletja.¹

Pietro Bonomo se je rodil leta 1459, torej takrat kot cesar Maksimilijan I., pri katerem je služboval kot pomemben svetovalec. Erazem Rotterdamski je bil deset, Martin Luther pa štiriindvajset let mlajši od njega in škof je v svojem dolgem življenju imel gotovo precej

1 P. TRUBER, *Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, hg. von O. SAKRAUSKY, Wien-Ljubljana 1989, str. 23–50: 55, 57. Andreae se je pri svojem govoru očitno opiral na Trubarjeva pisma in predgovore. V besedilu je navedena sodobna slovenska oblika imena »Primož Trubar«, medtem ko med nemškimi pisci prevladuje oblika »Primus Truber«, kakor se je v svojih spisih pogosto podpisoval tudi sam.

priložnosti, da bi tako ali drugače navezal stike z obema. A Bonomo je pripadal drugi generaciji in je živel v drugačnem okolju. Njegovi humanistični spisi, ki se ukvarjajo s politično, slavilno in ljubezensko tematiko z literarnega stališča, še vedno nosijo pečat Quattrocenta, njegova pobožnost pa je dokaj mlačna in skorajda preveč zadržana za človeka, ki je leta 1502, torej le dvanajst let zatem, ko je postal duhovnik, že vodil tržaško škofijo. Bonomo je namreč vse do svoje starosti služboval kot politik in diplomat. Ko je leta 1519 umrl Maksimilijan I., je bil prvi dvorni svetovalec, pod nadvojvodo Ferdinandom je bil član dvornega sveta nižjeavstrijskih dežel, nato veliki kancler ter leta 1523 še upravnik dunajske škofije. Oktobra 1523 je pustil službo na Dunaju in se vrnil v rodno mesto. Čeprav je bilo iz ravnanja nadvojvode, ki je štel komaj dvajset let, razvidno, da se želi otresti vseh starih ministrov svojega deda, Bonomo pri mladeniču ni padel v nemilost. Vse do svoje smrti je ostal Ferdinandov zaupnik v južnih deželah njegove posesti, torej Trstu, Gorici in Reki, pa tudi na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem, kjer so mu dodelili pomembne beneficije.²

Trubar je prišel v Trst, ko mu je bilo šestnajst let, torej leta 1524, in sicer le nekaj mesecev zatem, ko se je v mesto vrnil škof. Rodil se je na Raščici, kraju južno od Ljubljane pod gospostvom Auerspergov, v skromni, a kljub temu ne revni družini.

Študiral je na Reki in v Salzburgu, kjer se je za silo naučil latinščine, takrat še vedno pomembnega jezika, italijanščine (na Reki so v občinskih šolah poučevali v tem jeziku) ter nemščine, ki jo je kar dobro obvladal. V Trstu so mu sprva namenili mesto cerkvenega pevca v zboru stolnice Svetega Justa, poleg tega pa je v skromni šoli, ki je bila prizidana škofovski palači, kjer je najverjetneje bival, nadaljeval s študijem latinščine. V tistem času je bil to po vsej Evropi povsem običajen način šolanja duhovnikov in zdelo se je, da je mladi Kranjec na dobri poti, da si zagotovi dobro cerkveno službo. Bonomo ga je takoj vzel pod svojo zaščito in mu leta 1527 dodelil župnijo v Loki

2 O življenju Bonoma prim. S. DI BRAZZANO, *Pietro Bonomo (1458–1546), diplomatico, umanista e vescovo di Trieste. La vita e l'opera letteraria*, Trieste 2005: Pomembno in že sedaj temeljno delo. (Pričakujemo ga v slovenskem prevodu pri Slovenski matici. – Op. ur.)

pri Radečah, kraju južno od Celja ob reki Savi. Trubar sicer še ni imel dvajset let in še ni bil posvečen v duhovnika, a na ta način je lahko zbral nekaj denarja ter se štirinajstega aprila 1528 vpisal na dunajsko univerzo. Studiral je le eno leto, saj so spomladi 1529 Turki napadli Dunaj in Trubar se je vrnil v Trst. Leta 1530 je Bonomo svojega varovanca posvetil in ga imenoval za vikarja v Laškem, kraju na pol poti med Loko in Celjem, ki so mu Nemci pravili Tüffer, in kjer je imel škof eno od svojih župnij.³

Trubar se je vrnil v Trst šele leta 1540. V tem času se je iz mladega študenta že prelevil v uglednega duhovnika, saj so ga leta 1535 (ali 1536) poklicali v Ljubljano in mu ob podpori škofa Franza Katzianerja (Kacijanar) zaupali službo pridigarja v stolnici Svetega Nikolaja. Tam se je gibal v krogih, naklonjenih reformi Cerkve in širjenju luteranstva ter navezal stike z ljudmi, kot sta bila kanonik Paul Wiener in laik Matija Klombner. Ni znano, ali je v tem času že prestopil sicer še precej nejasno črto med rimsko pravovernostjo in protestantizmom. Konec leta 1539 je Trubar, ki se je že pred tem izrekel proti romanju in raznim drugim pobožnostim, izrazil dvome v zvezi s čudežem na Sveti Gori nad Gorico, ter obsodil načrte za gradnjo cerkve na mestu, kjer naj bi se prikazala Marija. Okoli tega je nastala živahna razprava, v katero so se na eni strani zapletli kranjski deželni stanovi, ki so nasprotovali novemu »praznoverju«, ter na drugi predstavniki oglejskega patriarhata ter sam nadvojvoda Ferdinand I., ki so bili naklonjeni gradnji cerkve. Leta 1541, torej kmalu potem, ko je prišlo do omenjenih sporov, je vladar ostro ukrepal proti luterancem in drugim krivovercem v Ljubljani, a Trubar je bil takrat že v Trstu, kamor se je po vsej verjetnosti umaknil že jeseni prejšnjega leta.

- 3 Temeljno delo o Trubarju in njegovem življenju je še vedno M. RUPEL, *Primož Trubar. Življenje in delo*, Ljubljana 1962: knjiga je zastavljena nadvse izčrpno, poleg številnih koristnih podatkov pa v njej lahko najdemo tudi precej pronicljivih razlag: tu se bomo na željo avtorja oprli na nemški prevod, ki je tudi dokončna različica dela: M. RUPEL, *Primus Truber; Leben und Werk des slovenischen Reformators*, Deutsche Übersetzung und Bearbeitung von B. SARIA, München 1965. Za dopolnitev, tudi glede biografije, prim. J. RAJHMAN, *Trubar, Primož*, in *Slovenski biografski leksikon*, IV, Ljubljana 1982, str. 206–225.

Čas drugega bivanja v Trstu bi lahko označili kot eno najpomembnejših, a obenem tudi najmanj raziskanih obdobj v Trubarjevem življenju. Težko bi natančno določili, koliko časa se je zadržal na Primorskem, z gotovostjo lahko potrdimo le to, da je zapustil Trst leta 1542, ko se je vrnil v Ljubljano, kjer je postal kanonik v stolni cerkvi. Vladarjev odlok proti luterancem ni imel dolgotrajnega učinka in podobno se je na Kranjskem tik pred koncem stoletja dogajalo tudi z drugimi tovrstnimi uredbami. V teh dveh letih Trubar ni bival zgolj v Trstu. Še vedno je vodil župnijo v Loki, poleg tega pa mu je Bonomo tisti čas dodelil tudi zelo donosen beneficij v cerkvi svetega Maksimilijana v Celju. Tako je po vsej verjetnosti nekaj časa prebil tudi na Spodnjem Štajerskem.

Zdi se, da se zapisi o škofu, ki nam jih je zapustil, navezujejo predvsem na čas njegovega drugega obiska Trsta, čeprav se na nekaj mestih očitno križajo s spomini iz obdobja med letoma 1525 in 1530. Tržaškega humanista je Trubar vedno spoštoval kot učitelja, ki ga je v mladostnih letih vzgajal in mu pomagal pri učenju. Marca 1557 je Heinrichu Bullingerju zaupno povedal tole: »Tergesti ab episcopo Petro Bonomo, poeta et viro piissimo, sum a teneris annis educatus.«⁴ Lahko bi rekli, da kranjski reformator nikoli bil izurjen in prefinjen literat in ko je pisal v latinščini, ga je vedno skrbelo, da ne bi zagrešil kakšne slovnične napake.⁵ A v gosteh pri tržaškem škofu je bil deležen drugačnega pouka. To je javno razglasil nekaj mesecev kasneje, ko je julija leta 1557 izšel prvi del slovenske različice *Nove Zaveze*, natisnjen v Tübingenu. Nemški predgovor tega nadvse pomembnega besedila z naslovom *Den gotseligen Christen*, vsebuje obširen biografski *excursus*, v katerem lahko preberemo, kako je ta bogaboječi prelat njemu in

- 4 Primož Trubar Heinrichu Bullingerju, Kempten, 13. marec 1557, v *Primus Trubers Briefe*, gesammelt und erläutert von Dr. T. ELZE, Tübingen 1897, str. 27; J. RAJHMAN, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, str. 27. Rajhmanova izdaja v slovenskem jeziku dopolnjuje nemško s pismi, ki so jih našli kasneje, a ne vsebuje tako obsežnih opomb in nekaterih besedil, ki jih je v zbirko vključil Elze.
- 5 Prim. prav tam str. 26 (*Pisma*, str. 27): Latine haud libenter scribo, nisi necessitate compulsus, sicuti d. Vergerio semper latine scribere cogor, postquam germanicam linguam non intelligit. Nam vereor in scribendo latine ne committam aliquem soloecismum et ne peccem in Priscianum«.

drugim poleg Vergilovega pisanja razložil (*ausgelegt*) tudi *Paraphrases in Novum Testamentum* Erazma Rotterdamskega ter *Institutio christianae religionis* Jeana Calvina, in sicer v italijanskem, nemškem in slovenskem jeziku (*in Wälscher, Teutscher und Windischer sprach*). Da bi ta spomin še dodatno podkrepil, je ob strani navedel Vergilov verz v latinščini: »... et bene apud memores veteris stat gratia facti.«⁶

Pri tem zapisu izstopa predvsem omemba treh jezikov, ki so jo mnogi navezovali na Trubarjevo pridiganje v slovenščini v različnih tržaških cerkvah in celo v stolnici Svetega Justa, o čemer nimamo zanesljivih podatkov.⁷ Dosti pomembnejša so bržkone besedila, navedena poleg Vergila, ki se po vsej verjetnosti navezujejo na spomine iz dvajsetih let, torej iz Trubarjevih šolskih dni.⁸ Erazmove *Parafraze* so izhajale od leta 1517, ko je ugledalo luč sveta *Pismo Rimljanom*, do *Dejanj apostolov*, natisnjenih leta 1524. Razlage besedil štirih evan-

6 TRUBER, *Deutsche Vorreden* cit. str. 95-96. Avtobiografski zapis bi lahko prevedli takole: »Tri ali štiri leta kasneje (torej po izidu slovenskega katekizma, ki je v resnici izšel pet let prej) sem v Nemčiji srečal častitega in nadvse učenega gospoda Petra Pavla Vergerija, škofa Kopra (*zu Gaffers*), ki sem ga bil spoznal že kot kot slovenski pridigar v službi pri plemenitem in pobožnem gospodu Pietru Bonomu, tržaškemu grofu in škofu. Mesto *Gaffer*, ki mu nekateri pravijo tudi *Caput Histriae*, drugi *Justinopolis*, Slovenci pa *Copper*, je samo dve milji stran od Trsta. Omenjeni tržaški škof me je poučil o veri in zaradi njega sem postal pobožen kristjan. Na svojem domu je meni in še nekaterim drugim poleg Vergilovih verzov razložil tudi Erazmove *Paraphrases* ter Calvinove *Institutiones* in sicer v italijanščini, nemščini ter slovenščini.«. Kar se tiče navajanja Vergila, prim. VERGILIUS, *Aeneis*, 4, 539; »Mogoče zato, ker rešila prej sem nekoč jih pogube, so zdaj za pomoč mi hvaležni.« (prevod Fran Bradač).

7 Prim. pregled v DI BRAZZANO, Pietro Bonomo cit. str. 326, opomba 178. Nedavno je ponovno obudil trditve o pridigah v Svetem Justu G. Paolin, *Pensando a Pietro Bonomo, v Sotto il segno di Menocchio*. Poklon Aldu Colonnellu, Montereale Valcellina 2002, str. 115–122. Precej bolj previden je RUPEL, *Primus Truber* cit. str. 51 (*Primož Trubar* cit. str. 48).

8 V tistem času v humanističnih šolah po vsej Evropi besedil klasičnih avtorjev niso prevajali v ljudski jezik, ampak so jih parafrazirali, torej pojasnili z drugimi besedami, v latinščini. Trubar se je najbrž spomnil, kako mu je stari humanist ob enem svojih obiskov v šoli v slovenščini ali nemščini pojasnil neki težko razumljiv latinski izraz. Podrobnost razkriva škofovo dobrosrčnost in njegovo navezanost na mladega učenca.

gelistov so prav tako izšle v kratkem času med letoma 1522 in 1523, vsaka od njih pa je bila posvečena enemu od velikih evropskih vladarjev: Karlu V., Henriku VIII., Francu I. in Ferdinandu Habsburškemu. Šlo je torej za spise, ki so v letih 1540 in 1541, ko jih je Trubar podrobneje spoznal, že nekaj časa krožili med ljudmi in so bili poznani predvsem zaradi zvenečih imen svojih naslovnikov.⁹ Calvinovo delo je najprej izšlo v Baslu leta 1536, potem pa še v dopoljnjeni izdaji v Strasburgu leta 1539. Eden prvih, ki je o njem javno spregovoril v Italiji, je bil benediktinec Gregorio Cortese. Kasnejšemu kardinalu je knjiga »polna škodljive učenosti« prišla v roke v Padovi avgusta 1540 in Cortese je njenega avtorja brez pomislekov označil za »luteranca«.¹⁰

V Tübingenu, kjer je delo izšlo, je bilo leta 1557 precej tvegano javno govoriti o Calvinu. Luteranci v Württembergu so namreč v tem času gledali na švicarske reformatorje precej postrani in Trubar je nekaj let zatem moral celo prekiniti svoje stike z Bullingerjem, ki je v Zürichu kot glavar tamkajšnje cerkve nasledil Zwinglija. Tudi v svojih spisih Calvina in njegovih del ni več omenjal. Prav zato so spomini, ki se navezujejo na tržaška učna leta, toliko bolj zanimivi. Ko je pisal Bullingerju, ga je spomnil, da je bil Bonomo »summus fautor fratris Julii«, torej zaščitnik Giulia iz Milana in drugih heterodoksnih pridigarjev.¹¹ Avguštinec Giulio iz Milana (Giuliano Della Rovere), se je namreč odzval povabilu škofa in za advent leta 1540 prišel pridigat v Trst, kjer se je zadržal približno dva meseca.

Kot cerkveni gornik je slovel po vsej Italiji, v tistih letih pa so ga že večkrat obtožili, da širi zamisli protestantske reforme, saj je med številnim občinstvom, ki je hodilo poslušat njegove pridige, zanetil prav toliko žolčnih razprav, kot je požel navdušenja. Tudi v Trstu je bilo tako. Kmalu zatem je avguštinec odpotoval v Benetke in tam leta 1541 v cerkvi San Cassiano pridigal ob štiridesetdnevem postu.

9 Za datume in razlage teh del prim. A. RENAUDET, *Études erasmiennes* (1521–1529), Paris, 1939, str. 177–181.

10 Prim. M. FIRPO, *Riforma protestante ed eresie nell'Italia del Cinquecento*, Roma-Bari 1993, str. 17.

11 P. Trubar H. Bullingerju, Kempten, 13. september 1555, v *Primus Trubers Briefe* cit., str. 27–28 (*Pisma* cit., str. 27).

19. aprila (dva dni po Veliki noči) so ga po ukazu papeškega nuncija zaprli in proti njemu sprožili kazenski postopek.¹²

Če bi radi natančneje preučili versko življenje in razmere v Trstu na začetku štiridesetih let 16. stoletja,¹³ gotovo ne moremo mimo tako pomembne osebnosti, kot je Giulio iz Milana. Koprski frančiškan fra Giulio Morato, ki so mu bratje lastnega reda v Benetkah leta 1557 sodili zaradi krivoverstva, se je dobro spominjal govorov, ki jih je poslušal v Trstu, a ker je od tega preteklo že veliko časa, ni znal natančno povedati, katero leto se je takrat pisalo. Avguštinec, »ki mu je ob strani stal škof in ga je podpirala vsa dežela«, naj bi bil zelo oster in je pri svojem poslušalcu vzbudil trajne dvome, tako da je moral nesrečnik v svojem preklicu jasno povedati: »Verjel sem fra Giuliu iz Milana, ki je razglašal, da so maše goljufije ter navadne zlorabe duhovnikov in redovnikov.« Med procesom je bilo pričevanje fra Giulia Morata o tem dogodku zelo jasno:

S prezirom do svetnikov, njihovih dejanj ter prelatov je razglašal, da so maše goljufije ter zlorabe redovnikov in duhovnikov ter povedal še precej nezaslišanih stvari, ki so bile skrajno nespoštljive. Ker sem bil ves iz sebe, nisem vedel, kaj naj verjamem ali rečem. Odločno je zanikal vice, posredovanje svetnikov in še mnoge druge stvari, ter svojim nepoučenim poslušalcem bral knjige s podobno vsebino.¹⁴

12 Prim. U. ROZZO, *Della Rovere, Giulio (Giulio da Milano)*, v *Dizionario Biografico degli Italiani*, 37, Roma 1989, str. 353–356: izčrpana biografska predstavitev.

13 O tem govorita dve starejši, a še vedno temeljni deli: A.C.T. VENETIANER, *Die Evangelisch-Reformierte Kirche (vormals S. Silvestro) in Triest. Beitrag zur Geschichte des Evangelismus in Triest*, Triest und Leipzig 1887; A. TAMARO, *Assolutismo e municipalismo a Trieste. Il governo del capitano Hoyos (1546–1558)*, v *Archeografo Triestino*, s. III, 18 (1933), str. 1–385. Najpomembnejša referenca za omenjeno dogajanje je še vedno razprava Tamara z občudovanja vrednim dokumentarnim aparatom (s katerim se avtor oddolži za občasno nekoliko površno besedilo). Oba avtorja navajata obširne odlomke o inkvizicijskem procesu Giulia iz Milana, o katerem hranijo obsežno dokumentacijo v ARCHIVIO DI STATO DI VENEZIA, *Sant'Uffizio*, mapa 1 (proces 1541–1545), fasc. 1: *Processus magistri Iulii Mediolanensis*.

14 V. MENEGHIN, *Fra Giulio Morato da Capodistria dei frati Minori Conventuali processato dal S. Uffizio per idee luterane*, v »Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria«, n.s. 3 (55 v zbirki, 1954), str. 131–146: 142–145.

Med temi knjigami je bila gotovo tudi Calvinova *Institutio*. Ko so avguštinca zaprli in še istega dne preiskali njegovo domovanje v Benetkah, omenjenega dela sicer niso našli, a je med zaslišanjem petega julija sam priznal, da je imel v lasti tudi »eno Calvinovo knjigo, en komentar Brenza o Luku in dva Butzerjeva spisa o evangelijih«. ¹⁵

Nekaj več kot dvajset knjig, ki so jih 19. aprila 1541 našli shranjene »in quaddam capsas seu forzerio« pri Giuliju iz Milana, je najbrž sestavljalo knjižnico potujočega pridigarja. Poleg nekaj humanističnih besedil in *Svetega pisma* so našli še precej spisov cerkvenih očetov, še posebej Avguština in Janeza Krisostoma, ter štiri Erazmova dela: tri zvezke parafraz k *Novi Zavezi* in *Ecclesiastes sive de ratione concionandi*, eno zadnjih del humanista (1535), posvečeno izključno vprašanju cerkvenega govorništva. Dela protestantskih avtorjev, ki so se znašla v tej skromni zbirki, se nanašajo predvsem na interpretacijo svetih spisov in nekatera med njimi so nadvse zajetna: *Pandectae veteris et novi Testamenti Otta Brunfelsa* (1527), *In Acta Apostolorum commentariorum libri VI* Heinricha Bullingerja (1533) ter »Repertorium Bibliae Pelicani«, torej najbrž *Index Bibliorum* Konrada Pellikana (1537). Med temi je bilo le eno italijansko besedilo in sicer »Prediche del Savonarola sligate et pichole«. ¹⁶ Če k temu dodamo še *Enarrationes perpetuae, in sacra quatuor Evangelia* Martina Butzerja (1530) ter *Institutio christianae religionis* iz prejšnjega seznama, lahko hitro opazimo, da se je avguštinec opiral bolj na teologe iz Švice in Strasbourga kot pa na one, ki so veljali za luterance. Izjema so bile le homilije Johannesa Brenza *In Evangelii quod inscribitur secundum Lucam* (1537). V tistem času so bila to dokaj sveža dela, saj ni skoraj nobeno od njih izšlo več kot deset let pred tem. Giulio iz Milana se je hotel pred svojim občinstvom pokazati s čim bolj sodobnimi orodji prepričevanja.

V beneškem domovanju, ki ga je avguštinec delil s humanistom iz Piemonta po imenu Celio Secondo Curione, so zaplenili tudi precej

15 *Processus magistri Iulii Mediolanensis* cit., costituti, c. 72r (neobjavljeno). Zahvaljujem se Ugu Rozzu, ki mi je dal na voljo svojo fotografsko kopijo procesa.

16 Prav tam, dokumenti, »Inventarium omnium librorum et scripturarum etc.«, cc. n.n., zapisnik preiskave devetnajstega aprila 1541 (neobjavljeno).

pisem, od katerih so bila tri od Pietra Bonoma. Eno mu je škof poslal, preden je redovnik prišel v Trst, dve pa kasneje, ko je ta mesto že zapustil. Iz njih je moč razbrati, da si je Bonomo dolgo prizadeval najti »pridigarja čiste evangelijske resnice« in te njegove besede je v svojem zagovoru 14. junija učinkovito pojasnil sam Giulio iz Milana: »Prečastiti škof je dober govornik in poznavalec jezikov, zdi pa se mi tudi, da ni preveč naklonjen tistim, ki bi radi na prižnici javno razpravljali. Po njegovem mnenju je treba pridigati neprekinjeno in ne *per viam disputationis*.¹⁷ Bonomo je bil torej kritičen do pridig, ki so temeljile na sholastičnem načinu, torej na številnih delitvah in prekinitvah govora, ter se opirale na primere in vplivna mnenja (*exempla, auctoritates*), ki so lahko podpirali neko trditev ali pa ne, da bi na ta način pokazali pot do spodbudnega sklepa (*conclusio*). Seveda ni šlo za povsem novo problematiko, saj je o njej nekaj čudovitih misli v svojem delu *Ecclesiastes* zapisal že Erazem. Zadevo lahko povzamemo tudi s preprostimi mislimi avguštince: »Tisti, ki pridiga kot filozof in na prižnici razpravlja, po nepotrebnem obremenjuje možgane neotesancev.« Pri svojih tržaških pridigah se Giulio torej ni ravnal po zapovedih, ki jih je nalagala »shola anticha«, ampak po katehetični metodi, ki naj bi mu jo izrecno predpisal Bonomo: »Pridigal sem zgolj o dvanajstih verskih resnicah, o očenašu in desetih zapovedih. Tako mi je namreč ukazal monsignor škof.«¹⁸

V Trstu se je torej malo pred koncem leta 1540 dosti govorilo o pridiganju, še posebej tistem v ljudskem jeziku. Giulia iz Milana je v mesto pripeljal Bonomo, pri tem pa mu je najbrž pomagal Celio Secondo Curione.¹⁹ Za prihodom avguštince se tako skriva zamotana

17 TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 170.

18 Prav tam, str. 171.

19 Bonomo in C. S. Curione, ki se je zatekel v Benetke leta 1539, sta si izmenjala nekaj pisem, v katerih je škof humanista iz Piemonta prosil, če bi mu lahko pomagal najti pridigarje »te vaše evangelijske poti«: prim. TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 170–171. V Miljah, kraju, ki je sodil k tržaški škofiji, čeprav je bil že na beneškem ozemlju, je kot učitelj deloval Curionov učenec Jacopo iz Piemonta: glej odlomek iz zaslišanja 7. julija, ki je izšel v P. PASCHINI, *Venezia e l'Inquisizione romana da Giulio III a Pio IV*, Padova 1959, str. 15–16.

mreža zaupnega dopisovanja in pogovorov, ki se je iz Benetk napletla po vsej severni Italiji. Seveda so bili tisti, ki so zagovarjali nove verske zamisli, precej blizu humanistom, saj so ti razpravljali o podobni problematiki. Giulio iz Milana je sicer polnil cerkve s svojimi pridigami v italijanščini, a so bila besedila, iz katerih je črpal, vsa v latinskem jeziku. Poleg tega ni imel izkušenj s propagando v ljudskem jeziku, ki je na drugi strani Alp že od samega začetka služila kot nadvse učinkovito orodje za širjenje reformacije. Trubar je začel pridigati v nemškem in slovenskem okolju, kjer ljudje bržkone niso bili tako izobraženi, a so vseeno dobro poznali cerkvene nauke. Vemo tudi, da ni obsojal svobodomiselnosti avguštince, samozavestnega in nadvse bistrega človeka, ki je bil le nekaj let starejši od njega, ter njegovih govorov, ki so takrat močno burili duhove. A kako predstaviti reformatorske zamisli na Kranjskem, torej v slovenščini, jeziku brez literarne zgodovine? Najbrž se prav na to vprašanje navezuje omemba treh jezikov v predgovoru iz leta 1557. Bonomo, ki je dolgo časa živel na mejnem ozemlju, je dobro poznal težavo, za redovnika iz Milana pa tega ne bi mogli trditi. Giulio je svojim sodnikom v Benetkah povedal, da Trubarja ne pozna osebno, in da je, kolikor ve, »familiar del veschovo«, se pravi škofov dober prijatelj, ter da govori »la lingua schiavona«.²⁰

2.

Proces, ki so ga proti Giuliju iz Milana sprožili zaradi krivoverstva, je trajal deset mesecev in redovnik je nadvse spretno odgovarjal zasliševalcem. Navedel je celo vrsto manj pomembnih podrobnosti, pri čemer se ni nikoli zapletel ali se pustil zmešati.

Petnajstega januarja 1542 je preklical svoje zmote, zaradi česar ga je doletela dokaj blaga kazen: leto zapora in štiriletna prepoved pridiganja v Trstu in Benetkah. 21. julija istega leta je Pavel III. z bulo *Licet ab initio* preuredil Rimsko inkvizicijo in razmere za tiste, ki so jih sumili krivoverstva, so postale precej nevarnejše. Mogoče zaradi

20 TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 177; zaslišanje z dne 27. junija.

bojazni, da bi obnovili proces, je februarja 1543 bivši avguštinec (takrat že izključen iz reda) kljub temu, da mu je kazen že skoraj potekla, pobegnil iz zapore in se zatekel v Grigione. Tako sta leto poprej storila tudi Bernardino Ochino in Pietro Martire Vermigli, znana pridigarja, nad katera so se tisti čas spravile cerkvene oblasti. Med letoma 1545 in 1547 je Giulio iz Milana v Baslu dal tudi natisniti svoje pridige iz San Cassiana, ki jih je bil opravil ob štiridesetdnevem postu 1541. Ni znano, do kakšne mere je besedilo v dveh zvezkih pred izdajo spremenil, vemo le, da delo priča o avtorjevem dobrem poznavanju Calvina.²¹ Lahko bi rekli, da je vse življenje ostal privrženec reformatorja iz Ženeve, kar velja tudi za tisto dolgo obdobje, ko je služboval kot pastor v Valtellini. Najprej se je mudil v Vicosoprano in nato v Poschiavu in se v tem času srečal z nekaterimi italijanskimi somišljeniki, pregnanimi zaradi vere (*religionis causa*), od katerih jih je bilo nekaj, vsaj kar se nauka tiče, precej bolj nestrpnih od njega. Umrli je v Tiranu leta 1581. Kolikor vemo, kasneje ni imel stikov z nikomer od svojih znancev iz tržaških let, niti s Petrom Pavlom Vergerijem, ki bi ga njegova izkušnja po vsej verjetnosti zelo zanimala.

Čeprav se navezujejo na vsega nekaj tednov, nam zapisi s procesa proti Giuliju iz Milana ponujajo pomembne podatke o zadnjih letih Pietra Bonoma in o verskem življenju v Trstu na splošno. Treba je le še ugotoviti, ali je šlo za osamljen primer, ali pa je bilo povabilo, namenjeno pridigarju, del širšega načrta, ki ga je škof pripravljaj dalj časa. Če je tak načrt zares obstajal, bi bilo dobro vedeti tudi, kdaj ga je Bonomo začel uresničevati in kako so se zadeve razvijale. Podobna vprašanja so se porodila takoj po smrti prelata in mnogi so odgovore nanja iskali v njegovi očitni naklonjenosti reformi. Sodobni strokovnjaki pa so glede tega precej bolj previdni in so svoje pomisleke podprli s celo vrsto takšnih in drugačnih ugotovitev.²² Previdnost je

21 Prim. U. ROZZO, *Le »Prediche« veneziane di Giulio da Milano (1541)*, v »Bolletino della Società di Studi Valdesi«, št. 152 (1983), str. 3–30; T. BOZZA, *Le »prediche« veneziane di Giulio da Milano*, v *Studi politici in onore Luigi Firpo*, Milano 1990, I, str. 481–524.

22 Glede tega velja omeniti ugotovitve, ki jih zagovarja DI BRAZZANO, *Pietro Bonomo* cit., str. 318–321. V skladu z temi naj bi bila Bonomova dejavnost

vsekakor na mestu. Ko je Luther objavil svojih petindevetdeset tez, je imel Bonomo že skoraj šestdeset let. Na državnem zboru v Wormsu leta 1521 je bil v komisiji, zadolženi za sestavo cesarskega odloka o obsodbi reformatorja. Pričevanja o škofovih verskih pomislekih se navezujejo večinoma na kratko obdobje med letoma 1540 in 1546 ali pa celo na čas po njegovi smrti. Gre večinoma za posredna pričevanja, saj pisem ali uradnih dokumentov, ki bi jasno potrdila njegovo stališče, ni na voljo. Leta 1551 je Španec Antonio Parraguez de Castillejo, ki je prevzel vodstvo škofije junija 1549, na njenem sedežu nabral za debelo mapo pisnih dokazov, ki naj bi po njegovem mnenju pričali o krivoverstvu njegovega predhodnika.

Dosje je nato izročil nunciaturo na Dunaju, da bi ga od tam poslali naprej v Rim, a kot kaže, so zadeve v avstrijski prestolnici zastale in mapa se je izgubila.²³ Temu skrivnostnemu dogodku so po vsej verjetnosti botrovali bolj politični kot pa verski razlogi. Bonomo je v svojem življenju namreč zasedal pomembne javne položaje, ki so mu jih tako na svojem dvoru kot na nemirnem obmejnem ozemlju zaupali Habsburžani. Bil je torej zaščiten.

Tudi treh pisem, ki jih je škof poslal Giuliu iz Milana, ni več med dokumenti beneškega procesa. Mogoče jih je v Rim poslal nuncij, ali pa jih je zasegla beneška oblast, da bi jih uporabila kot politično orodje proti Avstriji, s katero je prišla navzkriž po zasedbi Marana (januar 1542).²⁴ Njihova vsebina je bila bržkone zelo jasna, saj je neki duhovnik, ki se je družil s kardinalom Carafo (kasnejšim Pavlom IV.), opisal avtorja z izrazi »inquo et impio«, torej kot nemirnega in

bližje negotovi struji »katoliške reforme«, čeprav številna verodostojna pričevanja jasno govorijo o škofovi oddaljitvi od katoliške pravovernosti. Prim. tudi S. CAVAZZA, *Un'eresia di frontiera. Propaganda luterana e dissenso religioso sul confine austro-veneto nel Cinquecento*, v »Annali di storia Isontina«, 4 (1991), str. 7–33: 14; v luči nedavnih raziskav se mi zdijo danes ugotovitve, ki sem jih takrat navedel, zastarele.

23 Prim. TAMARO, *Absolutismo e municipalismo* cit., str. 125, 138–139.

24 Dogodek je močno zaznamoval odnose med Benetkami in Habsburžani, kar velja tudi za cerkveno področje. Kmalu zatem so Avstrijci zavzeli še Oglej, ki so mu vladali patriarhi, in kjer je bil sedež stolne cerkve; prim. G. TREBBI, *Il Friuli dal 1420 al 1797. La storia politica e sociale*, Udine 1998, str. 140–146.

nepobožnega.²⁵ Pisma je možno vsaj delno obnoviti, kar ne velja zgolj za njihovo vsebino, ampak tudi za izvirno izrazje, saj je sodišče pod vodstvom Giorgia Andreassija obtoženemu ukazalo, da stavek za stavkom razloži najbolj kočljive odlomke. Ta se je spretno izmikal izpraševalcem, saj naj bi navedene trditve ne bile njegove: »Če bi radi izvedeli kaj več, se posvetujte z omenjenim škofom.«²⁶ V resnici je šlo za precej natančna pričevanja o nalogah, ki jih je Giulio imel v Trstu in o tem še posebej jasno govori pismo z dne 4. aprila 1541. V njem Bonomo zapiše:

*Lahko vam na kratko odgovorim, da podpiram vaš trud in delo, ki ste ga opravili to zimo pri nas, kot tudi neuspešne poskuse našega sedanjega pridigarja čiste evangelijske resnice. Ti poskusi pri poslušalcih do danes niso obrodili sadov, saj so ljudje večinoma neotesani in obduratae cervicis, torej trdovratni. Množica tako raje v zmoti in slepo sledi ustaljenemu obredju, s čimer podpira očitne zlorabe, po drugi strani pa z veseljem udriha in robni proti svetlobi božje besede. (...) Zadovoljen sem, da se boste vrnili k nam in da bomo s skupnimi močmi nadaljevali zastavljeno delo, s katerim bi radi omeščali nevedne trmoglavce, ter jim pokazali pot do svetlobe.*²⁷

Gre za besede, polne bolečine, ki so bile precej drugačne od zmagoslavčnih misli bolonjskega zdravnika Melchiorra Cerrona, s katerim si je avguštinec tudi dopisoval. Melchiorre je prav v onih dneh v enem od svojih pisem nadvse hvalil »dejavnost ... posvečeno slavi Jezusa Kristusa«, ki se je takrat razmahnila v Trstu. »Povem vam, da je ta zdravnik zmešan človek zmešane pameti,« je kratko odvrnil

25 Pietro Contarini, škof Pafa, Gian Pietru Carafi, Benetke 1. maj 1541, v Nunziature di Venezia, II (9. januar 1536 – 9. junij 1542), uredil F. GAETA, str. 351–352: »Med temi pismi (zaplenjenimi Giuliu iz Milana), jih je nekaj tudi od škofa, ki je zelo vneto zagovarjal njegova stališča in se nasploh izkazal za nadvse nemirnega in nepobožnega.

26 TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit. p. 172; zaslišan je dne 14. marca. Avguštinec je večkrat ponovil ta stavek: prim. prav tam, str. 171: »Kdor bi rad vedel več, naj se posvetuje z njim«.

27 Obnovo najdemo že v VENETIANER, *Die Evangelisch-Reformierte Kirche* cit., str. 80–81; navedeno besedilo se ravna po obnovi v izdaji TAMARO; *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 172–173; zaslišanji 14. in 21. junija.

Giulio iz Milana, ko so ga o zadevi spraševali sodniki.²⁸ Kar se tiče škofovih besed, je skušal pogovor speljati stran od nauka in ga navezati na poslušnost duhovnikov. Po njegovih besedah naj bi se uprli kanoniki stolnice, ki so živeli kot nekakšni »javni priležniki« in se niso pustili prepričati, da bi spremenili svoje navade. Ti »uživajo podporo raznih strank in blatijo monsignorja ter pridigarje, ki jih oštevajo«. To je gotovo držalo, saj je bilo v mestu tisti čas precej vplivnih skupin, za katerimi so se prej skrivali politični interesi in spori med rodbinami kot pa različna verska prepričanja.²⁹ A škof ne govori o tem, bolj ga skrbijo zlorabe in obredi, zavračanje božje besede in trdi vratovi someščanov. (Tu se njegove misli jasno navezujejo na neposlušnost in nespoštovanje vere onih, ki so častili zlato tele, *Eksodus*, 32, 9: »In gospod je rekel Mojzesu: Videl sem to ljudstvo: to je trdovratno ljudstvo.«) »Betežnega in bolnega«,³⁰ a še vedno popolnoma bistrega Bonoma je skrbelo, da bi začeli verniki javno dvomiti o njegovi duhovni oblasti. Poleg tega ljudem niso bili po volji duhovniki, ki jih je postavil na prižnico, in nekateri so celo odločno zahtevali vrnitev pridigarjev »stare šole«.³¹

Čeprav je škof še naprej ostal ena ključnih osebnosti, predvsem kar se tiče odnosov z vlado na Dunaju, se zdi, da je prišlo med njim in delom Tržačanov do nesoglasja. Prav zaradi funkcije, ki so mu jo naložili, je malo verjetno, da bi imel kaj opraviti z begom devetinshtiridesetih od stotridesetih moravskih anabaptistov, ki so jim sodniki Ferdinanda I. naložili prestajanje kazni v genovskih ječah, in so jih februarja 1540 poslali v Trst. Nenavaden dogodek, ki najbrž nima

28 TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 173; o zdravniku glej DI BRAZZANO, *Pietro Bonomo* cit., str. 323 in opombo 165; 333–334. Človeka so starejši strokovnjaki najbrž precejevali: prim. VENETIANER; *Die Evangelisch-Reformierte Kirche* cit., str. 68–71; tudi romaneskni TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 14. Giulio iz Milana o njem govori vedno z odporom.

29 TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 173, zaslišanje 21. junija; o strankah v Trstu prim. prav tam, str. 10–16, 40–52.

30 Gre za besede Giulia iz Milana: prav tam, str. 177

31 Prav tam, str. 170–171, se navezuje na DI BRAZZANO, *Pietro Bonomo* cit., str. 330–333.

dosti skupnega s takratnimi verskimi tokovi v Trstu,³² si je takoj prislužil hvalnice v anabaptističnih martirologijih srednje Evrope.

Napeto razmerje med Bonomom in nekaterimi od njegovih so-meščanov je bolje razvidno iz dogodka, v katerega je vpleten Niccolò de Brischia, proti kateremu so mestne oblasti sprožile proces poleti 1544. Brischia je namreč grmel proti Bonomu in avguštincu fra Serafinu, ki je potem, ko ga je škof poklical, da bi tistega leta pridigal ob štiridesetdnevem postu, ostal v mestu. Oštel je tudi »lažnive pridigarje«, do katerih je bil Bonomo prizanesljiv, saj naj bi brezobzirno »zasejali med tržaškimi prebivalci razdor ter jim zmešali glave z lažnim Luthrovim naukom«. Rekel je celo, da bi bilo treba takoj po koncu nevarnost kuge napoditi tako škofa kot pridigarja.³³

Brischia je med procesom delno popravil svoje izjave, iz katerih je izpustil škofa, ter navezal vse, kar je bil prej povedal, na ravnanje redovnika. Ta premišljenost mu je prinesla oprostitev. Obtožbe, navedene pred sodniki in namenjene fra Serafinu, so bile tako zares natančne in resne, saj naj bi redovnik zanikal prvenstvo papeža, obstoj vic, zakramentalno veljavo spovedi, Marijino čaščenje, kanon maše, liturgično obredje in nujnost posta. Gre za trditve in zamisli, o

32 Prim. A. STELLA, *L'ecclesiologia degli anabattisti processati a Trieste nel 1540, v Eresia e Riforma nell' Italia del Cinquecento*, Miscellanea I, Firenze-Chicago, 1974, str. 205–238. Obnova dogodkov okoli pripetljaja je tudi v tržaških listinah zelo natančna, vseeno pa se zdi malo verjetno, da bi se proces, opisan v *Rechenschafft*, od koder črpa tudi avtor, res odvijal v Trstu. Razsodba o kaznivem dejanju, ki so ga očitali anabaptistom (izmikanje prestajanju kazni v državnem zaporu) je bila v pristojnosti predstavnika vladarja, torej *capitana*, kar pomeni, da je šlo za skrajšan postopek, ki j bil precej drugačen od tistega javnega, na katerega namiguje poročilo. Tudi sam Stella ugotovi, da podatkov o smrtnih obsodbah, ki so jih izrekli ob tej priložnosti, ni mogoče najti v nobenem drugem dokumentu tistega časa (str. 217). Bolj smiselno je torej govoriti o verskem delovanju, povezanem z izvirnim procesom na Moravskem, in prirejenim apologetskim ciljem martirologija. Tržačani so se ob tej priložnosti znašli v neprijetni vlogi »vojaških hlapcev«, saj so tudi njim zagrozili z genovskimi ječami, če ne bi hoteli oskrbeti avstrijskih vojakov. Razprava v DI BRAZZANO, *Pietro Bonomo* cit. str. 321–323 je zastavljena zelo previdno, čeprav se v veliki meri sklada z ugotovitvami Stelle.

33 TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 20, 179–181 (obramba Niccola Brischie); DI BRAZZANO, *Pietro Bonomo* cit., str. 337–340.

katerih so takrat v protestantskih krogih pogosto razpravljali in se je o njih veliko govorilo tudi v Italiji. Bolj pomembno pa je, da je avguštinec za razliko od drugih heterodoksnih pridigarjev, ki so v Trstu službovali pred njim, po luteranskem nauku o konsubstanciaciji zagovarjal stvarno navzočnost v posvečeni hostiji. V Trstu tega nauka še niso poznali, zato so se vnele številne polemike. Tako vsaj po robatem pričanju Brischie:

Kar se tiče evharistije, je skušal ljudi z lažnimi razlagami prepričati, da je hostija, ki jo posveti duhovnik, telo Gospoda Jezusa Kristusa in tako zanetil številne spore. S tem mračnim naukom je med poslušalci, ki so hodili k njegovim pridigam, spodbudil razne govornice in prav zaradi teh izmišljotin se pri nas precej šušlja o evharistiji. S takimi in podobnimi trditvami je Tržačane zelo razburil in mednje zasejal razdor.³⁴

Bonomo se je z veseljem zavzel za prihod fra Serafina, ki je kljub temu, da je bilo zaradi epidemije kuge tisti čas težko potovati, v Trst prispel iz nekega mesta beneške Istre. O njem je pisal mestnemu svetu: »Je učen človek, ki ga krasijo mnoge vrline in lepe navade, zato bodo njegove pridige gotovo primerne in med ljudmi ne bodo povzročale nemirov.«³⁵ A do nemirov je kljub temu prišlo in sicer predvsem zaradi obtožb, izrečenih v dokaj slikovitem jeziku, s katerimi se je redovnik spravil nad nekatere duhovnike in njihove navade. Razumljivo je, da ob polemikah, ki so se dotikale celo kanonikov stolnice (večinoma tudi pomembnih članov mestne aristokracije), vprašanja o nauku v Trstu niso bila več v središču pozornosti.

Tudi potem, ko so se nemiri zaradi fra Serafina polegli, je Bonomo še naprej vabil »predicadores, qui predicassent in hac civitate purum evangelium«.³⁶ V zadnjih mesecih svojega življenja (umrl je 4. julija 1546) je sprejel fra Giovannija da Catarra, ki je ostal v Trstu do poletja 1547. Spomladi leta 1546 so po Benetkah že krožile govornice, da so mesto okužile nevarne nove zamisli »o spovedi, evharistiji, postu, čaščenju svetnikov ter celibatu redovnikov in duhovni-

34 TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 180.

35 Prim. škofova pisma vrhovnim sodnikom navedena v DI BRAZZANO, *Pietro Bonomo* cit., str. 337–338 in opombe 224–225.

36 Zaslisanje Giuseppeja de' Pellegrinija na procesu proti luterancem v Trstu, 27. januarja 1548, v TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 209.

kov«. ³⁷ Kot pričajo kasnejši viri, je Giovanni da Catarro govoril proti maši, postu in spoštovanju verskih praznikov, še bolj pomembno pa je bilo njegovo prepričanje, da Kristusovo telo ni navzoče v posvečeni hostiji. ³⁸ Sirjenja takih naukov so obtožili tudi skupino Tržačanov, ki so jih po ukazu Ferdinanda I. zaprli jeseni 1547, torej kmalu po izgonu dalmatinskega redovnika iz mesta in s tem povezanimi dogodki, o katerih velja še spregovoriti. Kanonika Petra Peterlina z vzdevkom Claudus (v tržaščini so mu najbrž rekli *el Zoto*, torej šepav), edinega duhovnika v skupini, so bremenile zelo resne obtožbe. Trdil naj bi, da nima maša nobene veljave (*nihil valet*), v zvezi z evharistijo pa naj bi povedal: »Hostia ista est figura passionis Jesu Christi«, s čimer je zanikal Kristusovo stvarno navzočnost. Kanonik je tudi izjavil, da se je držal tradicionalnih obredov le še *pro consuetudine*, torej iz navade, in da je po dolgem času slepote ugledal luč resnice. (»Hactenus fui caecus, nunc autem incipio videre veram lucem.«) ³⁹

Če torej zberemo vsa pričevanja o Bonomu in o njegovih znancih od Giulia iz Milana do Peterlina, lahko pridemo do povsem enotnih in jasnih sklepov: škof in njegovi privrženci so širili spiritualistično pojmovanje religije in precej kritično gledali na cerkveno izročilo ter obredje, ki so ga kljub temu še opravljali. Najbolj glasni očitki so se nanašali prav na srce katoliškega obreda, torej na mašo in evharistijo. Zdi se, da so protestantom naklonjeni Tržačani skorajda enoglasno podprli trditve o zanikanju stvarne navzočnosti, s čimer so se oddaljili tudi od Luhtrovega nauka in se jasno postavili na stran Zwinglija. V tej luči je treba preučiti tudi spomenico, ki jo je škof Castillejo prinesel septembra 1549 s seboj v Rim, kamor so ga po zelo kratkem bivanju v Trstu poklicali, da bi potrdili njegovo funkcijo. Gre sicer za podatke

37 Škof Dionigi de Zanettinis »Il Grechetto« kardinalu Alessandru Farneseju, Benetke, 24. april 1546, v G. BUSCHBELL, *Reformation und Inquisition in Italien um die Mitte des XVI. Jahrhunderts*, Paderborn 1910, str. 114 in opomba 3.

38 Zaslisanje Marca Isolana, Trst, 3. februar 1548 v TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 213.

39 Proces proti luterancem, Trst, januar in februar 1548, prav tam, str. 198–214: 199, 201, 203 (»Iste presbyter Petrus obtulit Eucharistiam dicendo: Hoc non est corpus Christi, sed est eius similitudo«).

iz druge roke, ki so jih zbrali predvsem stolni kanoniki in habsburški kapitan Hans von Hoyos (Juan de Hoyos, rojen v Španiji) ter njegovi sodelavci, a ker se skladajo z drugimi pričevanji, se gre nanje zanesti. Bonoma takrat že tri leta ni bilo več med živimi in po vsej verjetnosti njegovega imena ne bi blatili, če ne bi njegove zamisli še vedno burile duhov meščanov in resno ogrožale pravovernost.

Španec je tako v pismu Pavlu III., ki je imel takrat osemdeset let in je bil malo pred smrtjo (umrl je desetega novembra 1549), hotel sprožiti preplah. Bonoma je obtožil številnih krivoverstev, katerih naj škof sploh ne bi skrival ali se jih sramoval. Ko se je odpravljal k maši, naj bi ga večkrat slišali reči: »Pa pojdemo k tej vsakdanji zmoti.« Na stolnem kapitlju naj bi izjavil, da je zakrament evharistije samo znamenje, posmehoval naj bi se cerkveni zaobljubi in priprošnji pokojnikov, poleg tega pa naj bi ščitil pridigarje, ki so širili nauke Luthra, Zwinglija in Ecolampadija. Te je v mesto klical tudi iz zelo oddaljenih krajev, pri čemer mu ni bilo mar za stroške. V hiši je imel veliko knjig o omenjenih spornih naukih. S takim učiteljem in vodjo se je gobavost hitro prijela mnogih meščanov. Številni Tržačani, med katerimi so bili tako izterjevalci davkov, mešetarji, čevljarji in drugi laiki, so začeli brati evangelije in Pavlova pisma s komentarjem Martina Luthra, ter razpravljati o navzočnosti Jezusa v hostiji, pri čemer jih je veliko podprlo zamisli Zwinglija ter Ecolampadia. Medtem so bile cerkve prazne, na duhovnike pa so gledali postrani kot na navadne brezdelneže. Ljudje so o njih govorili: »Naj ti postopači poprimejo za plug ter si na polju zaslužijo za kruh. Skrajni čas je že, da motika razbrazda njihove nekoristne bele dlani.«⁴⁰

Ferdinand I. je na čelo tržaške škofije postavil škofa Castilleja, benediktinskega meniha, ki je to pomembno mesto zasedel predvsem zaradi zaslužnosti svojih sorodnikov. Tega učenega človeka in velikega ljubitelja knjig, za katerim so bila dolga leta študija, so nenadoma posadili na škofovski sedež v kraju, ki mu je bil tako po jeziku kot po miselnosti popolnoma tuj.⁴¹ V Trstu si je takoj nabral kup sovraž-

40 Zapis v TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., str. 123–124.

41 Prim. kratek biografski oris v C.F. LAFERL, *Die Kultur der Spanier in Österreich unter Ferdinand I. 1522–1564*, Wien 1997, str. 226, s sledečimi biografskimi navedbami.

nikov, med katerimi so bili tudi kapitan Hoyos in drugi njegovi rojaki, na koncu pa je zaradi svojega ravnanja padel v nemilost tudi pri avstrijski vladi. A kot kaže, Castillejo vseeno ni bil topoumen gorečnejš, kakor o njem vsi po vrsti pišejo tržaški zgodovinarji, in gotovo ga ne bi mogli označiti zgolj kot zagrizenega lovca na krivoverce. V začetku leta 1552, ko je moral zaradi spora s posvetno oblastjo odstopiti, se je nekaj časa mudil v Padovi, kjer si je delil streho z bergamskim škofom Vittoreom Soranzom, proti kateremu so zaradi očitnih heterodoksnih stališč sprožili preiskavo. V resnici naj bi tam za njim oprezal, a je na koncu nunciju v Benetkah poslal »izčrpno poročilo« o »pobožnosti in dobroti« sobrata.⁴² Leta 1560, ko je bil nadškof Cagliarija, je kot pooblaščenec španske inkvizicije oprostil najbolj znanega sardskega protestanta Sigismonda Arquerja, ki so ga leta 1563 ponovno zaprli in osem let kasneje obsodili na grmado.⁴³ S Pietrom Bonomom pa je bil skorajda že obseden. Obtožbe proti njemu je obnovil marca 1550 v *Apologiji*, naslovljeni na Ferdinanda I., in v dolgem zagovoru v španskem jeziku, ki ga je v svojo obrambo sestavil v Rimu septembra 1551.⁴⁴

Istega leta je, kot rečeno, v Trstu zbral dokumente, s katerimi naj bi dokazal, da je bil njegov predhodnik krivoverec. Prelatu torej niso zadostovali zapisi o govoricah, ki jih je v naglici zbral poleti 1549, ampak je preiskavo podaljšal za več kot dve leti, ne da bi pri tem ponovno preučil prejšnje ugotovitve.

V Castillejevih obtožbah proti Bonomu (kot tudi v drugih pričevanjih) ne zasledimo nekaterih razlag, ki so jih tisti čas navadno pripisovali »luterancem« in so se dotikale papeževe moči, cerkvene hierarhije, celibata duhovnikov, uporabe keliha tudi za laike in števila

42 Prim. M. FIRPO – S. PAGANO, *I processi inquisitoriali di Vittore Soranzo (1550–1558)*, Kritična izdaja, Città del Vaticano, 2004, I, str. LII.

43 Prim. R. TURTAS, *Antonio Parragues De Castillejo e Sigismondo Arquer a confronto*, v »Archivio Storico Sardo«, 39 (1998), str. 203–226, tudi za prejšnjo bibliografijo

44 Prim. latinsko *Apologijo*, Dunaj, marec 1550, in španski zagovor, Rim, 18. september 1551, v TAMARO, *Assolutismo e municipalismo* cit., oziroma str. 263–274 in 308–312. K tem dokumentom velja prišteti vsaj še pismo Ferdinandu I., Trst, 25. december 1549: prav tam, str. 255–258.

zakramentov. Zaman bi iskali tudi dovolj jasno omembo prepričanja o opravičenju po veri, čeprav je to tudi drugod veljalo za doktrinarni temelj zavračanja (katoliškega) bogoslužja. Zaradi tega je pričevanje španskega škofa še bolj pomembno. Castillejo se pri obtožbah, namenjenih svojemu predhodniku, namreč ni zadovoljil s takratnimi klišeji o krivovercih, ki so jih v polemikah širili njihovi katoliški nasprotniki. O tem pričata tako osredotočenost na pojmovanje evharistije, kot izrecno omenjanje Zwinglija ter Ecolampadija, najvidnejših predstavnikov švicarske reformacije v dvajsetih letih 16. stoletja. S tem v zvezi bi lahko načeli tudi razpravo o zanimanju humanista Bonoma za reformatorje, ki jim je bila zelo blizu humanistična miselnost, in za Erazma, ki jim je utrl pot, a zaradi skopih zgodovinskih podatkov ne moremo zastaviti obširnejše raziskave. Pričevanja, ki jih je Castillejo zelo skrbno zbral, da bi očrnil Bonoma, so namreč izginila, kar je v veliki meri otežilo podrobnejše preučevanje verskega življenja v Trstu v tridesetih in štiridesetih letih 16. stoletja. Španec je s svojo zagnanostjo dosegel le to, da se je spremenilo v problem nekaj, kar so tako on sam kot njegovi sodobniki že priznali kot dejstvo, in sicer da je bil škof Bonomo krivoverec.

Prevedel mag. Tomaž Jurca

Z dovoljenjem avtorja objavljen prevod iz italijanščine prvega dela razprave »Bonomo, Vergerio, Trubar« v knjigi: Gianfranco Hofer (ur.) »La Gloria del Signore. La Riforma protestante nell'Italia nord-orientale«, Storia goriziana e regionale, Collana di studi e documenti 8, Edizioni della Laguna.